

je kraj imenoval Til-ša-annim, je bil v nekem poslopju najden arhiv s 70 klinopisnimi ploščicami. V naslednjih treh kampanjah so izkopavali Tell Brak, kakih 30 km jugovzhodno od Chagar Bazarja. Naselbine so bile tam že v predzgodovinski (v Djemdet-Nasrski), v stari sumerski dobi, kakor tudi za časa Akadske velesile (2350—2170), ko je Naram-Sin v tem kraju postavil velik tempelj. Pozneje so naselbino opustili. Nadaljnja nova izkopavanja bi po Mallowanovi sodbi najbrž osvetlila stanje med 1600—1500, ko je to ozemlje spadalo k takrat mogočni Mitanski državi.

Za Tell Brakom so v novembru sledila šesttedenska izkopavanja v dolini reke Balich, ki se izliva v Evfrat zahodno od Haburja. Preiskali so šest tellov (Tell Aswad, T. Mefesh, T. Jidle, T. Hammam, T. Sahlan).

Leta 1949 je British School of Archaeology in Iraq poverila M. E. L. Mallowanu izkopavanja v Nimrudu, nekdanjem asirskem vojaškem središču Kalahu. O teh izkopavanjih govori skoraj polovica poročila (45—78). Na akropoli so v severozahodni palači Assur-nasir-pala II. izkopali njegov 153 vrstic dolg napis (iz leta 879), v katerem pripoveduje vladar o svojih uspehih v prvih petih letih vladanja. — Žal tu ni mogoče naštevati zanimivih posameznosti, odkritih v teku večletnih izkopavanj (Nimurtove tempelj, požgana palača, Nabujev tempelj). Tu so našli leta 1955 kar 350 drobcov osmih ali devetih pogodb, ki jih je (leta 672) Asarhadon sklenil z raznimi mestnimi poglavarji iz sosednje Medije. Namen teh pogodb, o katerih posebej poročamo, je zagotoviti zvestobo Assurbanipalu, ko bo po očetovi smrti zavladal v Asiriji in Samaš-sum-ukinu kot kralju v Babilonu.

Leta 1956 so nekaj tednov izkopavali kraj Balawat, ki je kakih 30 km severovzhodno od Nimruda in kakih 23 km vzhodno-jugovzhodno od Mosula. Hormuzd Rassam je tu odkril leta 1877 izredno lepo izdelana vrata, mnogi so sploh dvomili, da bi bili tako umetnino tam našli. Resničnost njegovega poročila je zdaj potrjena, ker so našli še ostanke drugih, podobno umetniško izdelanih bronastih vrat, obenem pa tudi več pogodbenih ploščic iz 7. stoletja.

Iz obsežnega poročila smo povzeli samo nekaj zanimivosti, ki naj vsaj opozorijo arheologa in zgodovinarja na njegovo izredno bogato vsebino.

V. Korošec

Adam Falkenstein, Die neusumerischen Gerichtsurkunden. Erster Teil: Einleitung und systematische Darstellung. Zweiter Teil: Umschrift, Übersetzung und Kommentar. Dritter Teil: Nachträge und Berichtigungen, Indizes und Kopien. — Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse: Abhandlungen. Neue Folge, Hefte 39, 40 (1956), 44 (1957). Veröffentlichungen der Kommission zur Erschliessung von Keilschrifttexten. Serie A/2. Stück. I.—III. Teil. München.

Kakor je iz naslova razvidno, je Bavarska akademija v Münchenu, in sicer na pobudo pok. Marjana San Nicolaja, posebni komisiji poverila izdajanje klinopisnih napisov obenem s prevodom in komentarjem. Med temi edicijami zavzema doslej najodličnejše mesto izdanje 215 dokumentov iz časa tretje sumerske dinastije iz mesta Ura. Oskrbel jo je vodilni nemški sumerolog profesor A. Falkenstein iz Heidelberga.

V svojem prvem zvezku poroča F. o gradivu in njegovi vsebini. V drugem zvezku podaja transkripcijo in prevod listin s kratkimi pojasnili. Tretji zvezek prinaša dodatke in popravke, sezname in kopije. Za pravnega zgodovinarja je izredno koristen izčrpni besedni seznam (str. 89—175), ki vsebuje obilo pravnih izrazov in je prava zakladnica za doslej tako pogrešano sumersko pravno terminologijo.

Med objavljenimi listinami je pretežna večina (183) iz sumerskega mesta Lagaša, le tri so iz mesta Umma. Listine same se v začetku imenujejo ali kot di-til-la, to je »(dokončno) razsojena zadeva«, ali pa kot di-nu-til-la, to je »(še) ne razsojena zadeva«, pogojna sodba, pri kateri je bil izid pravde odvisen od

tega, da je ena stranka glede določenega važnega dejstva podala izjavo pod prisego.

Sumerci so kot di-til-la včasih označevali sodno protokoliranje nekaterih pravnih poslov, ki so bili sklenjeni pred sodiščem. Med takimi posli je bilo zlasti mnogo rodbinskopravnih (sklenitev in razveza zakona, posinovitev, razdedinjenje, oprostitev otrok sužnje, ki jo opravi njen gospodar), nekaj je tudi imovinskopravnih (kup in prodaja, podaritev, posojilo). Iz listin ni mogoče spoznati, ali so se taki posli mogli sklepati samo pred sodišči. Še več je listin, ki vsebujejo sodbe, dokončne ali pogojne. Tu naletimo na spore o izpolnitvi ženitne pogodbe, o razvezi zakona po ženini krivdi, o ženini odpravnini ob razvezi; včasih skuša suženj s pravdo doseči pripoznanje svoje posesti, pojavljajo se spori glede prodaje sužnjev, ali spori zaradi vindikacije (uveljavljanje lastnine) glede sužnjev. Spori so tu glede hiš, vrtov, samo enkrat glede polja. Štirikrat naletimo na spor glede zastavljenega predmeta. Spori so tudi zaradi neizpolnitve delovrne pogodbe, zaradi dobave slabega ječmena, zaradi denarnega posojila, pogosto zaradi tatvine (obleke, ovac, čebule). F. je v svojo zbirko uvrstil tudi devet ovojnih napisov, ki se sami označujejo kot di-til-la, in 30 sorodnih listin.

Objavljene listine so precej težko razumljive, ker so navadno zelo kratko formulirane. Namen listin je, zabeležiti najvažnejša dejstva, ki jih je sodišče uporabilo za svoje potrebe. Kljub tem težavam nam vendar nudijo zanimiv vpogled v splošne sodne, gospodarske in družbene razmere v času zadnje sumerske države (2050—1950). Sodni postopek je bil pred mestnim knezom (ensi), pozneje pred sodniki, včasih pred knezom in sodniki. Število sodnikov je različno, največkrat so bili trije ali štirje, enkrat sedem, redko dva ali en sam. Kralj sam v teh listinah ne nastopa kot sodnik; o tempeljskem sodstvu je le nekaj rahlih sledov. Zbor mestnih prebivalcev iz mesta Nippurja, pred katerim je bil kazenski proces zaradi umora nekega Sumerca, se omenja v neki drugi listini; v obravnavanih listinah nikjer ne naletimo nanj. Falkenstein podrobno analizira položaj sodnikov, njihova funkcija ni čisto jasna. Pač pa je bil zelo važen funkcionar maškim (izjemno sta bila dva), kar se splošno prevaja kot komisar. Zdi se, da je opravljal predhodne preiskave in je zato prejel neko »darilo« (pristojbino). V listini je ime osebe, ki je bila maškim, navedeno pred imeni sodnikov; v zbirni listini pa, ki združuje po več spornih primerov, je na koncu primera. Za imeni sodnikov so navedene osebe (označene kot marza), ki so bile pri razpravi navzoče. S tem se ugotavlja, da so imele priljubljenost ugovarjati proti sklenjenemu pravnemu poslu; če so to opustile, so se zamolčale in pozneje tega niso mogle več storiti. — Zelo velik pomen je imela pri Sumercih prisega; dokaz z listino je veljal manj kakor prisega. Terminološko so že razlikovali med asertorno in promisorno prisego. Zanimivi so Falkensteinovi zaključki glede začetka pravnega postopka, dokazovanja, sodbe in sodne odpovedi.

Nato razvija F. glavna dognanja glede prava, kolikor se to kaže v obravnavanih listinah. Kulturnozgodovinsko so posebno zanimiva poglavja o osebnem in rodbinskem ter o kazenskem pravu.

V sužnjelastniških sumerskih državah je bil položaj sužnjev znatno ugodnejši kakor v klasičnem Rimu. Suženj je lahko imel svojo družino ter neko omejeno imovino in je mogel nastopati kot stranka v lastni zadevi ali pa kot priča pred sodiščem. Sužnje so prodajali, oddajali v najem, zastavljali ali podedovali. V teh listinah naletimo le na zasebne sužnje; v resnici je bilo še mnogo več državnih. Glede porekla sužnjev je F. dognal, da je bilo med njimi razmeroma malo vojnih ujetnikov, precej pa takih, ki so jih starši (včasih oče, včasih mati, ali pa oba) prodali za sužnje, nekaj je bilo zaslužjenih zaradi zločinov (tatvine), včasih so morilčeve ali roparjeve svojce prepustili svojem ubitega kot sužnje, v enem primeru se je neki Sumerec sam prodal za sužnja. Poleg sužnjev so bile tudi skupine na pol prostih (I, str. 95—98).

Sumerski zakon je bil v tem času načeloma monogamen, toda razvezljiv. Žena je imela v imovinskem pravu precejšnjo pravno in poslovno sposobnost;

sama je bila lahko lastnica sužnjev, živine in zemljišč. Pogosto jih je sama kupovala in prodajala. S podarjeno imovino in z neko svojo osebno imovino (»s srebrom svoje roke«) je prosto razpolagala. Včasih pa je skupno z možem prodala sužnje ali otroke, kar pač pomeni, da je soglašala s prodajo. Podrejena je bila ženina vloga pri sklepanju zakona, pri razvezi in pri dedovanju. Redno ni dedovala ne po možu ne po očetu; mož je lahko za vdovo poskrbel s primernimi naklonitvami.

V obravnavanih listinah naletimo primeroma redko na poroštvo in na zastavitev stvari (navadno sužnja) za dolg. Posojila imajo za predmet večinoma zlato, redkeje srebro in žito. Sumerci so že poznali fingirano posojilo s tem, da so neplačano kupnino spremenili v ustrezno posojilno obveznost. Predmet kupnih pogodb so bili sužnji, domače živali, hiše in vrtovi, ne pa polja. Primeroma mnogoštevilne podaritve so se opravljale povečini med člani iste rodbine, kar je v zvezi z vezanostjo premoženja na rodbino kot tako.

V kazenskopravnem pogledu je zanimivo, da stari Sumerci uporabljajo za zločinca besedo *lú-im-zub*, ki pomeni prvotno tatu (str. 130). Člani družine morilca ali roparja postanejo sužnji svojcev oziroma oropaneга. Med premoženjskimi zločini je na prvem mestu tatvina, nato goljufija. Podrobno proučuje F. vprašanje, v kakšnem obsegu je vladar »(palača)« posegal v ureditev posameznih zadev s svojimi ukrepi.

Za boljše razumevanje naj navedemo besedilo dveh listin (št. 145 in št. 1): *Di-til-la*. Glede škode, ki jo je hiša kraljevega pisarja *Urlama* povzročila na hiši *Ahua*, sina *Nannahilija*, je *Urmeš* prisegel v *Ninmarinem* templju. *Urigalima*, sin *Urlama*, kraljevega pisarja, je prišel pred velikega vezirja (in je izjavil): »Te povzročene škode mu ne bom povrnil. Zato pa naj si vzame hišo!« Zato je bila hiša *Urlama*, kraljevega pisarja, prisojena *Ahuu*, sinu *Nannahilija*. (...) in *Gudea*, najstarejši meščan, sta bila komisarja. (Slede imena velikega vezirja, ki je bil tudi mestni ensi, in treh sodnikov ter datum; II, str. 239 s.). *Di-til-la*. *Šašunigin*, hčerko *Ušehgina*, govedarja, je *Urnanše*, sin *Bašišaragija*, vzel (za ženo). Pred sodniki sta prisegla pri kraljevem imenu. Sledi ime maškima, treh sodnikov in datum (II, str. 1 s.).

Morda ne bo odveč, če omenimo, da je v zadnji *Zeitschrift für Assyriologie*, N. F. 19 (53), 1959, str. 51—92, *Falkenstein* skupno s turškima asiriologinjama *M. Čig* in *H. Kizilyay* objavil deset nadaljnjih listin vrste *di-til-la* iz carigrajskega muzeja.

Prof. *A. Falkenstein* je s svojo obdelavo in z zbirko bogatega besednega gradiva napravil dostopno zelo važno skupino sumerskih pravnih virov. Obenem je s tem položil trdne temelje za nadaljnje proučevanje sumerskega prava, ki je še v prvih začetkih. Založnici in pisatelju bo kulturni in pravni zgodovinar starega vzhoda ostal trajno hvaležen za monumentalno edicijo.

V. Korošec

Einar von Schuler, Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens. *Archiv für Orientforschung*, herausgegeben von Ernst Weidner, Beiheft 10, 4°, IV + 65 strani. Graz 1957.

Ohranjeni hetitski pravni viri pričajo, da so si hetitski vladarji prizadevali, da bi svojo državo, zlasti za časa Nove države (nekako od 1450 do 1200), uredili kolikor mogoče podrobno s pravnimi predpisi. Zato so pri Hetitih našli toliko javnopравnih določb, kakor pri nobenem drugem narodu Starega vzhoda. Znan je ustavni zakon, ki ga je izdal kralj *Telepinuš*, znane so njihove meddržavne in vazalne pogodbe. Za različne skupine funkcionarjev so bile sestavljene posebne službene instrukcije.

Hetitolog *Einar von Schuler*, ki je izšel iz šole profesorja *Johannesa Friedricha*, je sedaj obdelal najvažnejša službena navodila za višje dvorne in državne uradnike. V transkripciji in besedilu podaja najprej instrukcijo za »višje« (dobesedno bi se morda reklo »glavarje«; str. 8—17), nato instrukcijo za »prince,